

Alida Perkov

Podvrh 41, HR-52204 Ližnjan

perkov.alida@gmail.com

Značaj vojnih vježbi 1902. za razvoj općine Ližnjan – razmišljanja o revalorizaciji i eksploataciji vojnih objekata u edukativne i turističke svrhe

Prethodno priopćenje | Preliminary communication

UDK 355.4:338.48(497.571Ližnjan)

DOI 10.32728/h2023.05

Primljeno | Received: 15. VI. 2023.

Izvadak

Svrha je rada prikaz značajne epizode iz vojne povijesti Ližnjana na početku 20. stoljeća i ukazivanje na mogućnosti njezina korištenja u edukativne i turističke svrhe. Vojnopomorske vježbe u prisutnosti cara Franje Josipa na području južne Istre organizirane su u više navrata od 1884. do 1902. U već postojeće projektne revalorizacije pulskoga vojnog nasljeđa moguće je uključiti i događaj vojnopomorskih manevara u uvali Kuje jer taj događaj ima elemente koji omogućuju upoznavanje šire javnosti s njegovim značajem kroz edukativne i turističke koncepte, među kojima se ističe pripovjedni.

Excerpt

The purpose of the paper is to present a significant episode from the military history of Ližnjan that took place at the beginning of the 20th century and to indicate the possibilities of its use for educational and tourist purposes. Naval exercises in the presence of Emperor Franz Joseph I of Austria in the area of southern Istria were organized on several occasions from 1884 to 1902. It is possible to include the Kuje Bay naval manoeuvres in the already existing project of revaluation of Pula's military heritage, as this event holds elements that allow the wider public to get acquainted with its importance through educational and touristic concepts, among which the narrative concept stands out.

Ključne riječi: Ližnjan, uvala Kuje, vojne vježbe, car Franjo Josip

Key words: Ližnjan, Kuje Bay, military exercises, Emperor Franz Joseph

1. Uvod

Ližnjan je stoljećima bio tipično primorsko mjesto orijentirano na ribarstvo i poljoprivredu. Proglašenje obližnje Pule glavnom ratnom lukom Habsburške Monarhije sredinom 19. stoljeća omogućilo je (i) njegovim stanovnicima plasiranje tržnih viškova poljoprivrede i ribarstva u brzorastuću Pulu, dok su se neki zapošljavali u Arsenalu. Premda nije istraženo, može se očekivati da su ližnjanski obrtnici i radnici sudjelovali, uz vojsku, u izgradnji vojnih objekata u gradu i okolici.

Zbog proglašenja dijelova Ližnjanštine područjem vojne namjene, mjesto je tijekom 20. stoljeća bilo zakinuto u turističkome razvoju. Kada se u svim mjestima južne Istre počeo ubrzano razvijati turizam, Ližnjan je u tome procesu stagnirao, za razliku od susjednoga Medulina. No, zabrana gradnje objekata rezultirala je očuvanošću prirode, što predstavlja prioritetni pravac modernoga turističkog razvoja na području općine Ližnjan. Sačuvani vojni objekti (npr. Svetica, Šandalja) mogu se u budućnosti prenamijeniti, kao što je prethodno realizirano u projektu AdriFort.¹

Vojnopomorske su vježbe organizirane na području južne Istre u više navrata: u prisutnosti cara Franje Josipa 9. srpnja 1884., 5. srpnja 1887., 28. lipnja 1891. (kada je i položen temeljni kamen za Mornaričku crkvu), 1895.² (porinuće broda *Monarh*) i zadnji 3. rujna 1902.³ Poslije, ali bez careve prisutnosti, manevri su na širem području južne Istre održani 1905., 8. ožujka 1906., 15. lipnja 1908. itd.

2. Vojnostrateški položaj Ližnjana

Vojnostrateški položaj kroji je sudbinu područja koje danas obuhvaća Općina Ližnjan⁴ od vladavine prapovijesnih Histra pa do najnovijega razdoblja. Budava je bila luka histarske gradine, a potom i rimskoga municipija Nezakcija. Iz nje su Histri nadzirali ulaz u Kvarnerski zaljev; naime, gusarstvo je bila česta gospodarska djelatnost na tim područjima u uvjetima nepostojanja razvijenije poljoprivrede i stočarstva.⁵ Sprječavanje gusarenja

1 Više će riječi o tome projektu biti u daljnjem tekstu.

2 „Per l'arrivo di S. M. a Pola“, *Il giovine pensiero*, 3. 5. 1895., 3.

3 Car je bio u Puli i nevezano za manevre, npr. 6. 12. 1856. prigodom utemeljenja Arsenalna.

4 Općina Ližnjan, osnovana 1993., obuhvaća naselja Ližnjan, Šišan, Valturu, Muntić i Jadreške s pripadajućim područjima. Pojam Ližnjanštine tradicionalno obuhvaća (samo) područje drevnoga ližnjanskoga komunata (župe i katastarske općine), zato ga ne treba poistovjećivati s područjem današnje Općine Ližnjan.

5 Robert Matijašić, „Rimsko doba (177. g. pr. Kr. – 538. g. p. Kr.)“, *Istra kroz vrijeme: pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, ur. Egidio Ivetic, Rijeka – Rovinj 2009., 73.

bilo je glavnim uzrokom rimsko-histarskih ratova, što je dovelo do rimskoga ovladavanja istarskim poluotokom.

Tijekom mletačke vladavine često se spominju Marlera i uvala Kuje u vezi s iskrcavanjem novopridošloga stanovništva iz južnijih istočnojadranskih mletačkih područja,⁶ ali zbog konfiguracije obale prema buri često je dolazilo do brodoloma. Kuje nisu bile pogodne za zaklon od nevremena.

Novo razdoblje vojnostrateškoga značaja toga kraja započelo je u 19. stoljeću, kada je građen obrambeni prsten oko glavne habsburške ratne luke,⁷ u sklopu kojega su na području današnje Općine Ližnjan bile bitničke skupine Monte Madonna (asimetrična tvrđava izgrađena 1915. na Svetici), San Daniele i Altura.⁸ Zbog toga vojnostrateškoga položaja, a i zato što se radi o kopnu koje je najbliže Lošinj, proveden je 1858. od Pule do Marlere nadzemni, a od Marlere do Osora podzemni telegrafski kabel.⁹ Vojni aspekt Ližnjana navodi se još u naredbi iz 1893., gdje se spominje da se pulska ratna luka proteže od poluotoka Marlera preko Premanturske punte (danas poznatije kao rt Kamenjak) do otočja Brijuni.¹⁰

Vojnopomorske vježbe na području Puljštine odvijale su se i prije. U Fažanskome su kanalu, uz carevu prisutnost, održane 9. srpnja 1884., gdje se predstavila učinkovitost torpeda, kako bilježi list *Die Presse*.¹¹ Flota je krenula od Premanture, oplovivši utvrdu Muzil koja je upravo bila opremljena novom bitnicom, a car se nije zadržao u gradu već se odmah u 19 sati ukrcao na vlak.¹² Spominju se i manevri između Pule i Rovinja 15. siječnja 1908.¹³

U Europi 19. stoljeća postalo je potrebno prilagoditi obrambene komplekse strategijama koje su se neprestano mijenjale kako se razvijalo

6 Na najistočnijem dijelu na jugu Marlere, oko 6 km od Ližnjana, nalazi se punta Grkova. Možda je naziv rta povezan s naseljavanjem Grka s Cipra u 16. stoljeću. No, tu je i stariji naziv Merlera (kao istoimeni otok blizu Krfa [grč. *Erikusa*] u Jonskome moru, koji je također bio u posjedu Venecije) te često prezime grčkoga podrijetla Jukopila u Ližnjanu i Medulinu.

7 Austro-ugarska ratna mornarica podijelila je područje krunske zemlje Austrijskoga primorja na nekoliko obalnih sektora (*Küstenabschnitt*). Obalni sektor Pula graničio je sa sjeverozapada s Obalnim sektorom Rovinj, a sa sjeveroistoka s Obalnim sektorom Labin. Granica Obalnoga sektora Pula polazila je od luke Veštar (jugoistočno od Rovinja) na istok do Šišana, Vulture i Kavrana. Fortifikacijski prsten Pule sastojao se od dva dijela, kopnenoga i pomorskoga, a prostirao se od Barbarige i Vodnjana na sjeveru, preko rta Kavran i Marlere na jugoistoku te Premanturske punte na samome jugu istarskoga poluotoka pa obalom preko Brijuna natrag do Barbarige.

8 Danijel Tatić – Mario Werhas, *Fortifikacijski sustav Pule*, Zagreb 2014.

9 „Telegraphische Depeschen“, *Morgen-Post*, Wien, 10. 9. 1858., 1.

10 „Vorschrift über den Zulass und die Behandlung fremder Kriegsschiffe an den österreichisch-ungarischen Küsten“, *Neue Freie Presse*, 30. 7. 1883., 3.

11 „Die Flottenmanöver bei Pola“, *Die Presse*, 9. 7. 1884., 3.

12 „Die Flottenmanöver bei Pola“, isto, 15.

13 „Die Seeschlacht vor Rovigno“, *Vorarlberger Volksblatt*, 22. 1. 1908., 1.

naoružanje i sigurnosna situacija. Moć obrambenih kompleksa stalno se poboljšavala eksperimentiranjem s novim tlocrtima i visinama zidova te patentiranjem novih materijala i tehnologija.¹⁴

Garnizoni i utvrde izgrađeni su u strateškim područjima i na strateškim točkama koje su pružale zaštitu od invazije i opkoljavanja, zajedno s mrežom željeznica i cesta. Gradnja utvrda nastavljala se bez prekida. Jug Istre ima devet obrambenih krugova, s oko 28 utvrda i više od dvije stotine različitih vojnih objekata koji svjedoče o razvoju vojne tehnologije, obrambenih strategija i iznimnih građevinskih mogućnosti u 19. i početkom 20. stoljeća.¹⁵ No, neki izravni sudionici obrane Pule u razdoblju Velikoga rata procjenjivali su da su fortifikacije Pule prastare i da za neprijatelja ne bi predstavljale neku prepreku.¹⁶

Uza same granice današnje općine Ližnjan nalazimo dva obrambena kruga. Obrambeni krug IV čini poligonalna pojasna utvrda Fort San Daniele, izgrađena 1881. – 1888., a obrambeni krug V pojasna utvrda Fort Turtian na brdu Turtijan kod Šikića (1881. – 1888.) i poligonalna pojasna utvrda Fort Pomer na brdu Kaštijun kod Pomerana (1881. – 1888.).

3. Pripreme za vojne vježbe 1902.

Iako se vojni aspekt Ližnjana navodi još u naredbi iz 1893., gdje se spominje da se pulska ratna luka proteže od poluotoka Marlera preko poluotoka Premanura do otočja Brijuni, istočna je obala bila „meki trbuh“ obrane. Gradnja Monte Madonne 1915. trebala je pojačati nadzor i obranu toga dijela obale.

Manevri 1902. trebali su dokazati hipotezu o (ne)obranjivosti napada s istočne strane na Puljštinu. Manevarski agresor imao je 3200 vojnika 87. i 97. pukovnije te topničko naoružanje, a pješništvo je stiglo brodovima u Kuje. Obranu su činili mala krstarica *Kaiser Franz Joseph I* s torpiljarkama, utvrđnim topništvom i tri bojne rezidentne policije.

14 Maria Paola Gatti – Giorgio Cacciaguerra, „Military buildings: from being abandoned to reuse“, *Defence Sites II*, 143, 2014., 17-27.

15 Opis obrambenih utvrda južne Istre rezultat je istraživačkoga projekta „The Pula Fort Centre – Pula’s fortification system as a new cultural-tourist product“. Projekt sufinancira Europska unija iz Europskoga fonda za regionalni razvoj, uz financijsku participaciju Grada Pule, Turističke zajednice Grada Pule i Povijesnoga i pomorskoga muzeja Istre. Izvor: www.pulafortcenter.com. O toj temi vidi: Attilio Krizmanić, *Pulska kruna. Pomorska utvrda Pula*, I-II, Pula 2009.

16 Georg von Trapp, *Do posljednjeg pozdrava zastavi. Sjećanja austrijskog podmorničkog zapovjednika*, prev. Marsela Alić, Zagreb 2021., 38.

Prve naznake vojne vježbe izišle su u *Našoj slogi* 28. kolovoza 1902., gdje se najavljuje da 1. rujna dolazi car Franjo Josip posebnim vlakom u Pulu prisustvovati velikim vježbama Ratne mornarice.¹⁷ Pod naslovom „Vježbe ratne mornarice“ list najavljuje da će se 1., 2. i 3. rujna one održati između Pule i lošinjskih otoka. Osim brodova Ratne mornarice sudjelovat će na kopnu pješake postrojbe koje su stigle u Istru iz južnih strana Monarhije.¹⁸

Prije samih manevara 1902. *Naša sloga* je pretpostavljala da se na području Medulina ili Ližnjana planiraju neke vojne aktivnosti: „Ove godine imali smo pod kaštelom eskadru ratne mornarice vodjenu od kontradmirala Ripper-a. Čujemo, da će se opet ovih dana vratiti k nama ili u Kuje, možda i u Budavu. Mi moramo biti u istinu zahvalni zapovjedništvu, što se je već jednom spomenulo i naših mjesta od Crne do Premanturske punte, to jest na kraju, gdje bi se u slučaju rata mogle odigrati vrlo važne operacije u pogledu zauzeća Pule s kopna. Ti posjeti mornarice donasaju i koristi puku, jer lahko utrži što ima na prodaju; ali preporučamo svima, da ne pretjeravaju u cie-nama, jer bi to moglo imati štetnih upliva. Nadamo se pak dvojemu od zapovjedništva eskadre: 1. da će shodnim izvještajima uskoriti gradnje tvrđava na Svetici, Vrčevanu i Drdenjaku; 2. da će izhoditi čim prije uredjenje luka, mula i cesta k moru u Medulinu.“¹⁹

Iako se Ližnjan i prije spominjao u austrijskim novinama, pravi publicitet imao je prigodom vojnih vježbi uz carevu nazočnost od 1. do 3. rujna 1902. Carski je posjet Ližnjanu detaljno dokumentiran kroz tisak u carevin-skim listovima *Deutsches Volksblatt*,²⁰ *Sport und Salon*, *Militär-Zeitung*, *Illustriertes Wiener Extrablatt*,²¹ *Neues Wiener Tagblatt*,²² *Neues Wiener Journal*,²³ *Ostdeutsche Rundschau*²⁴ i drugim²⁵ te u lokalnim listovima *Naša sloga*²⁶ i *Il Giornaletto di Pola*²⁷.

17 „Puljsko-rovinjski kotar: Njeg. veličanstvo u Puli“, *Naša sloga*, 63, 28. 8. 1902., 4.

18 „Vježbe ratne mornarice“, na ist. mj.

19 „Iz Medulina“, *Naša sloga*, 46, 17. 6. 1902., 3.

20 „Triest, 3. September“, *Deutsches Volksblatt*, Wien, 4. 9. 1902., 12.

21 „Triest, 3. September“, *Illustriertes Wiener Extrablatt*, Wien, 4. 9. 1902., 3.

22 „Tagesbericht. Die Kaisermanöver der Kriegsmarine“, *Neues Wiener Tagblatt*, Wien, 4. 9. 1902., 4-5.

23 „Die Seemanöver in Pola“, *Neues Wiener Journal*, Wien, 4. 9. 1902., 8-9.

24 „Die Landungsmanöver“, *Ostdeutsche Rundschau*, Wien, 4. 9. 1902., 3-4.

25 *Das Vaterland*, 4. September 1902.; *Wiener Zeitung*, 4. September 1902.; *Linzer Volksblatt*, 5. September 1902.; *Sport und Salon*, 6. September 1902.; *Vorarlberger Landes-Zeitung*, 6. September 1902.; *Oesterreichischer Soldatenfreund*, 14. September 1902.; *Danzers Armee-Zeitung*, 18. September 1902.; *Das interessante Blatt*, 18. September 1902.; *Neue Freie Presse*, 4. September 1902.; *Pester Lloyd*, 4. September 1902.

26 „Cesar u Istri“, *Naša sloga*, 4. 9. 1902., 1.

27 „Le grandi manovre di sbarco“, *Il Giornaletto di Pola*, 4. 9. 1902., 1.

Car je na Puljštini boravio tri dana, a vježbe su, kako navode izvješća, trajale 36 sati. Manevri Carske i kraljevske ratne mornarice (koje austrijski tisak naziva *Schauspiel* – spektakl) održani su u akvatoriju na potezu Premantura – Lošinj – Ližnjan – Šišan, uz nazočnost velikoga broja visokih vojnih časnika te dakako mornara i pješaka (infanterije).²⁸ Osobnu carsku pratnju činili su admiral Hermann von Spaun i načelnik glavnoga stožera Friedrich von Beck. Glavni je koordinator manevara bio kontraadmiral Julius von Ripper, ali tu su bila i ostala zvučna imena, među kojima Maximilian Daublebsky,²⁹ Nikolaus Horthy de Nagybánya i drugi.

Car je vlakom stigao u Pulu u ponedjeljak, 1. rujna, u 13 sati. Iz tvrđava Bradamante i Kaštel (*Hafenkastell*) ispaljena su 33 počasna plotuna. Kod prvoga pucnja istaknute su svečane brodske zastave. Carski se vlak zaustavio na Rivi ispred Valerijina parka uz mol carice Elizabete, gdje je uz svečano postrojenu mornaričku počasnu gardu limena glazba izvodila koračnice. Uz visoke ličnosti nalazimo zemaljskoga kapetana Mattea Campitellija te pulskoga gradonačelnika Lodovica Rizzija. Car je s Campitellijem ljubazno popričao na talijanskome jeziku.

U luci su bile počasno postrojene jahte uglednih istarskih poduzetnika Kupelwiesera,³⁰ Hütterotta i Drehera kao članova *Yacht kluba*. Car se pješice uputio prema Elizabetinu molu te se popeo na brod, uz glazbu i klicanje uzvanika. Iz flote su se izdvojili carski brodovi *Pelikan* i *Miramar*, uputivši se nakon izlaska iz luke prema Fažanskome kanalu. *Naša sloga* piše: „Jer naš izvjestitelj nije mogao dobiti umoljenu izkaznicu, da bi mogao iz blizu vidjeti glavnije momente dolazka i primitka njeg. Veličanstva u Puli, nije nam mogao točnije izviestiti o primitku u Puli.“ Očigledno su se manevari pripremali u velikoj tajnosti. Nadalje *Naša sloga* piše „Odmah poslije dinera, koji je bio u ponedjeljak poslie podne, odputovalo je Njeg. Veličanstvo na jachti *Miramar* k pomorskim vježbam, koje su se obavile kod Pirana.“

I *Il Giornaletto di Pola* 2. rujna 1902. piše: „U 4:10 brodovi *Miramar* i *Pelikan* isplovili su iz luke prema sjeveru, u pravcu Fažanskoga kanala.“³¹ Informacija očigledno nije bila točna te je odlazak jahte *Miramar* u pravcu Pirana bilo taktičko zavaravanje (i možda također dio manevarskih vježbi).

28 „Cesar u Istri“, *Naša sloga*, 64, 2. 9. 1902.

29 Viceadmiral Maximilian Daublebsky von Eichhain (1865. – 1939.), izvanbračni sin poznatijega admirala austro-ugarske Ratne mornarice Maximiliana Daublebskog von Sterneck zu Ehrenstein (1829. – 1897.).

30 Možda se tada probudio prema Ližnjanu interes Paula Kupelwiesera, koji je prijateljjavao s Ližnjancem Antonom Ravničem i donirao oltar crkvi Majke Božje od Kuj.

31 „Alle 4.10 le navi *Miramar* e *Pelikan* abbandonavano il porto dirigendosi a Nord per il canale di Fasana.“

Prvu je noć car proveo na otvorenome moru. Valovi su te noći bili prilično visoki, sijevalo je i grmjelo. Vojna je flota 2. rujna u 6 sati doplovila na krajnji jug Istre, gdje su joj se pridružili preostali vojni brodovi. *Illustrirtes Wiener Extrablatt* navodi da se tada vrijeme smirilo i more je bilo glatko poput ogledala (*Spiegelglatt*). Car je pratio taktičke vježbe s broda *Miramar*, koji se dakle s puta prema Fažanskome kanalu vratio na mjesto manevara. Vježbe su započele na području zapadno od Suska 2. rujna u 14 sati, kada se flota uputila prema Lošinju, kao polazišnoj točki za nastavak manevara sljedeće noći.

4. Tijek vojnih vježbi

Iskrcavanje manevarskih snaga istovremeno je započelo u srijedu, 3. rujna 1902., u 5:30 na trima lokacijama: na punti Palera (Kargadur) sjeverno od Kuja (brod *Monarch*), u samoj luci, gdje je za tu prigodu bio sagrađen drveni mol³² (brodovi *Lloyd Habsburg* i *Bucovina* iz kojih se najprije iskrcala 97. pukovnija, zatim konji), i na južnoj strani, na punti Uljeva (s brodova *Lloyd Electra* i *Galizia* iskrcala se 87. pukovnija).³³

Na rtu Marlera u Ližnjanu je bila postavljena obrambena obalna bitnica koja je otvorila manevarsku vatru, nakon čega je uslijedio desant mornara na obalu. Kopnena „bitka“ mornara i pješaka odvijala se na Marleri i u Kujama. Nakon što su ofenzivne mornarske trupe zauzele obalu, po silasku na kopno car je uzjahao konja i krenuo prema Ližnjanu. Nakon završetka bitke defenzivna manevarska grupa pješastva krenula je prema Medulinu, a ofenzivna (mornari) prema Ližnjanu.³⁴ Manevarska se bitka nastavila i na kopnu i to na području Vrčevana, kao i na cesti koja iz Ližnjana vodi prema Šišanu.

Neki su Puljani saznali za manevre i nastojali doći kočijom ili biciklom do Medulina, ali je policija u Ližnjanu i Medulinu zaustavljala osobe bez propusnica. Ipak, dvjestotinjak osoba (među njima Campitelli i Rizzi) s posebnim propusnicama imalo je prigodu smjestiti se na vrhu Ližnjana

³² Narodna predaja kaže da je za potrebe manevara bio izgrađen u uvali Kuje mol Kargadur. Mol se, međutim, u novinama spominje samo kao privremeni, izgrađen od drva. Gradnja je Kargadura pokrenuta tek 11 godina poslije, što je zabilježio *Grazer Tagblatt*. Natječaj za mol otvoren je 12. lipnja 1913. uz financijska sredstva Vojnopomorske uprave (*Seebehorde*) Trst, čiji je tehnički odjel nudio za gradnju mola 16 580,50 kruna. Sam natječaj, a ni početak gradnje mola nije objavljen u *Našoj slogi*.

³³ Alida Perkov, „Posjet cara Franje Josipa Ližnjanu 1902. godine“, *Istarska Danica*, Pazin 2015.

³⁴ Na ist. mj.

da bi promatralo bitku u Kujama, a preostali dio delegacije smješten je u Vrčevanu kako bi promatrali manevre kopnene obrambene vojske na medulinskoj strani.

Zadnja faza bitke bila je u srijedu, 3. rujna, u 7:46 na području Vrčevana, nakon čega je u 8:10 car naredio da se manevri mogu okončati. Nakon prijavka, koji su predali generali Beck i Succowaty, iskazao je zadovoljstvo borbenom spremnošću svojih trupa. Oko 8:30, zadovoljan ishodom manevara, u pratnji vojnih časnika krenuo je put Šišana prema Svetici ukrcavši se na brod *Miramar*.³⁵

Toga su se jutro po povratku s manevara lokalni novinari imali prigodu popeti na parobrod *Lussin* te novinar *Naše sloge* javlja: „Danas (3. rujna 1902., op. a.) rano jutrom odvezlo se Njeg. Veličanstvo na pogledavanje tvrdjave. Poslije toga ogledati će si novi dock, zatim spomen ploču, postavljenu u mornaričnoj crkvi u Kini padlim vojnikom.“³⁶

Područje Ližnjana nakon toga počinje se vezivati za vojne objekte i vojne ciljeve pa je tako 19. lipnja 1913. izdana obavijest da na Marleri kopneno pješaštvo održava vježbe gađanja.³⁷

Za Ližnjan vojne vježbe u rujnu 1902. predstavljaju značajan događaj.³⁸ Vojne su vlasti procijenile da je područje Ližnjana i Šišana idealno za motrenje i obranu Kvarnerskoga akvatorija (utvrda Monte Madonna) te za pomorske manevarske vježbe na području Ližnjana (zbog laganoga desanta na obalu) i za zračne vježbe na Marleri.

Vojnopomorski su manevri za Ližnjan imali i tehnološki značaj. Zbog posjeta cara te velikoga broja pripadnika kopnene vojske, Ližnjan i okolna mjesta prvi put su dospjeli – s vojnopomorskoga gledišta – u središte interesa javnosti Habsburške Monarhije. Prvi je put na manevrima upotrijebljen bežični telegraf. Uz to, prvi su put vježbe održane zajedno s kopnenom vojskom, a sudjelovalo je ukupno oko 4000 pripadnika pješaštva i mornarice.

35 „Le grandi manovre di sbarco“, *Il Giornaleto di Pola*, 4. 9. 1902., 1.

36 *Naša sloga*, 4. 9. 1902., 1.

37 „Aus dem Küstenlande. Schießübungen“, *Grazer Tagblatt*, 19. 6. 1913., 8.

38 Perkov, „Posjet cara Franje Josipa Ližnjanu 1902. godine“.

5. Vojna povijest područja današnje Općine Ližnjan od Prvoga svjetskog rata do danas

Vojnostrateški položaj Marlere tijekom Prvoga svjetskog rata bio je bitan za talijansko ratno zrakoplovstvo te su u drugome naletu bombardiranja 1917., u kojem je sudjelovalo 16 – 20 aviona, s oko stotinu bombi uz Pulu bili obuhvaćeni i Marlera, Fažana, Vodnjan, Brijuni i Rovinj.³⁹ U Drugome je svjetskom ratu iz istoga razloga⁴⁰ Ližnjanština pretrpjela saveznička bombardiranja 17. (Ližnjan) i 19. listopada (Palera), 12. studenoga 1944. (Ližnjan) te 23. ožujka (Ližnjan) i 10. travnja 1945. (Ližnjan).⁴¹ Naime, Nijemci su u selu (u zgradi škole) uspostavili garnizon, na zvoniku Sv. Martina osmatračnicu, drugi garnizon na Glavici, a treći na Vrčevanu, što je za savezničke snage predstavljalo strateške ciljeve.⁴²

Tijekom Prvoga i Drugoga svjetskog rata valturski je aerodrom služio u vojne svrhe, a za potrebe Jugoslavenske armije obnovljen je već 1948.⁴³ Tadašnja povjerljiva izvješća CIA-e navode da je sjeverni zid uz cestu visok 2,5 m, a da su tri ostale strane zaštićene bodljikavom žicom te da je unutar aerodroma skladište goriva i 20 do 25 sovjetskih aviona.⁴⁴ Podaci CIA-e za 1950. navode da je na Valturskome polju još uvijek bilo smješteno 15 sovjetskih lovačkih aviona.⁴⁵ Već 1952. ondje su bili stacionirani američki vojni avioni.⁴⁶

U razdoblju Jugoslavije i dalje su bili aktivni vojni objekti u zračnoj luci Valtura, kod Budave, na Šandalji, na Svetici i na Marleri, što je kočilo turistički razvoj toga područja, za razliku od susjednoga Medulina. No, to je u konačnici sačuvalo obalu općine Ližnjan od prekomjerne izgradnje i 'betonizacije'.

Marlera je kao plodno poljoprivredno zemljište bila početkom 1962. oduzeta vlasnicima parcela za potrebe Državnoga sekretarijata za poslove narodne odbrane Jugoslavije „u svrhu korištenja zemljišta“. Jedan od vlasnika zemljišta, Ližnjanac Benjamin Ravnić⁴⁷ dobio je naknadu od 18 050 dinara

39 „Der zweite Angriss“, *Die Neue Zeitung*, 9. 8. 1917., 2.

40 Herman Buršić, „Ližnjan u borbi za slobodu i sjedinjenje s maticom zemljom“, *Prilozi o zavičaju*, 4, 1986., 200.

41 Raul Marsetić, *I bombardamenti alleati su Pola, 1944-1945*, Rovigno – Trieste 2004., 144.

42 Buršić, „Ližnjan u borbi za slobodu i sjedinjenje s maticom zemljom“, 202.

43 *Valtura Airport Near Pola*, CIA confidential, declassified documents, 28 February 1949., Approved For Release 1999/09/09.

44 Na ist. mj.

45 CIA Declassified documents, 6 January 1950, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83-00415R004000190004-2.pdf> (25. 8. 2018.).

46 *Poseta aerodromu u Puli i razgledanje prve pošiljke aviona iz SAD*, 9. veljače 1952., Muzej istorije Jugoslavije, www.mij.rs (29. 8. 2018.).

47 Benjamin Ravnić stanovao je na adresi Ližnjan 58, u kući kraj autobusne postaje u središtu sela, gdje je bio živio i njegov otac Anton, Kupelwieserov prijatelj.

za eksproprijaciju. Negativno je na razvoj poljoprivrede, a i samu sigurnost seljaka zasigurno utjecala eksproprijacija 1961., kada je oduzeto zemljište na području Brdena, Punte Grkove, Punte debele i Vaklji te su se vlasnici odjednom našli bez vlastitih velikih poljoprivrednih površina koje su obrađivali.

Godine 1964. dio je poljoprivrednoga zemljišta vraćen prijašnjim vlasnicima, a dio je ostao na uporabu Jugoslavenske narodne armije (JNA) jer je postojao vojni poligon s malom vojarnom i vojskom pa pristup mještanima nije bio dopušten.

Značaj vojne zračne luke Valtura nastavlja se i 2018., kada Odlukom vlade Republike Hrvatske Ministarstvo obrane i Glavni stožer planiraju na vojnome aerodromu u Puli stacionirati manju postrojbu Zapovjedništva za potporu, pričuvnu pješačku pukovnicu i buduće središte za besposadne zrakoplovne sustave.⁴⁸ Vlada će Općini Ližnjan, na čijem se prostoru nalazi vojni aerodrom, darovati dio nekretnina i zemljišta aerodroma, kojima je dotad raspolagalo Ministarstvo obrane. Preostali dio vojnoga aerodroma koristit će se i nadalje za potrebe vojske.

6. Kako iskoristiti vojnu povijest Ližnjana

6. 1. Priroda

Nekadašnja nedostupnost dobrog dijela priobalja današnje općine Ližnjan (Marlera, Svetica i Budava, uz vojne objekte u kopnenome dijelu) utjecali su na bolju očuvanost prirode i manju izgrađenost objekata s turističkom namjenom.

Površinom je najveće područje ekološke mreže Luka Budava – Istra, koje zauzima površinu od 1237 hektara i u cijelosti se nalazi na ozemlju općine Ližnjan. Zaštićeno je zbog dobro očuvane šume hrasta crnike (bršuda, *Quercus ilex*), a proteže se od rta Munat sridnji do uvale Budava. U kontaktnim zonama (more – kopno) obitavaju i druge rijetke, ugrožene i endemske vrste pa ta staništa zahtijevaju prioritetnu aktivnu zaštitu. Prepoznate prilike za razvoj očituju se u sve većem značenju zaštićenih područja prirode, trendu povratka prirodi i zdravome načinu života, razvoju novoga turističkog proizvoda, poticaju razvoja aktivnoga turizma na otvorenome, mogućnosti financiranja aktivnosti plana fondovima Europske unije, ravnomjernoj

⁴⁸ „Bivši vojni aerodrom bit će dom postrojbe upravitelja bespilotnih letjelica“, *Jutarnji list*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/bivsi-vojni-aerodrom-bit-ce-dom-postrojbe-upravitelja-bespilotnih-letjelica/7817181> (12. 9. 2018.).

turističkoj valorizaciji područja, uključivanju lokalnoga stanovništva, formiranju poučno-edukativnih staza, škola u prirodi, vrtića uz more i drugo.⁴⁹

6. 2. Revalorizacija i eksploatacija vojnih objekata

U Prostornome planu Općine Ližnjan iz 2009. navodi se:

„Javna i društvena namjena

Članak 21.

(1) Građevinsko područje sportske i javne i društvene namjene – školske Svetica planirano je privođenjem novoj namjeni napuštene vojne građevine uređenjem sadržaja u funkciji sportske i javne i društvene (školske, kulturne) namjene te pratećih sadržaja.

(2) U građevinskom području iz stavka 1. ovog članka mogu se uređivati i sportske i rekreacijske građevine, igrališta i otvorene površine.

(3) U građevinskim područjima iz stavka 1. ovog članka mogu se uređivati, prometne površine, te potrebne infrastrukturne građevine i infrastrukturna mreža. U ovim građevinskim područjima ne mogu se graditi građevine stambene namjene.⁵⁰

U okviru programa IPA – Jadranska prekogranična suradnja, prioritet 2 – Prirodni i kulturni resursi i prevencija rizika, mjera 2.2. Upravljanje prirodnim i kulturnim resursima i prevencija prirodnih i tehnoloških rizika, Grad Pula kandidirao je 2007. projekt Adrifort. Radi se o projektu vrijednom 2 285 752 eura koji je kao nositelj projekta predvodila talijanska Regija Veneto.⁵¹ U njemu je sudjelovalo 12 partnera iz šest zemalja koje imaju izlaz na Jadransko more. Partneri su gradovi, općine, županije i dva sveučilišta – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i Ca' Foscari iz Venecije. Projekt Adrifort težio je k trajnomu partnerstvu u upravljanju prirodnom i kulturnom baštinom obalnih područja s posebnim usmjerenjem na sustav jadranskih utvrda. Sve aktivnosti projekta odvijale su se uzimajući u obzir četiri strateška aspekta baštine utvrda: višerazinsko upravljanje, njihova ponovna društveno-ekonomska uporaba, proračunska ograničenja i njihovo prekogranično umrežavanje.⁵² Adrifort je uključio pulsko prigradsko naselje Štinjan koje raspolaže velikim turističkim potencijalom zbog razvedenoga

49 <http://www.montemadonna.com/planupravljanja.html>.

50 https://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/prostorni_plan/Ostali/Liznjan_PPUO_02_09_wwliznjan.pdf (12. 9. 2018.).

51 <https://hr.pula.hr/hr/vodici/medunarodna-suradnja/o-odsjeku/novosti/detail/10522/adrifort/> (12. 9. 2018.).

52 <https://www.unipu.hr/adrifort> (12. 9. 2018.).

i nedevastiranoga obalnoga područja od Puntičele do Monumenata – Sv. Katarine, a cilj je projekta bio valorizacija prirodnoga okoliša i utvrda kao dio kulturne baštine Grada Pule te razvijanje novoga turističkoga proizvoda na štinjanskome poluotoku. Pilot-projekt obuhvatio je područje od 170 ha pokriveno makijom i šumom preko tri brežuljka nad morem s pet utvrđenih objekata iz doba Austro-Ugarske, kao svojevrsnom arhitektonskom i kulturnom baštinom toga područja. Okončanjem projekta 2016. ostvaren je nov turistički proizvod uređenjem pješačkih i biciklističkih staza na području od 52 500 m² s putokazima i obavijesnim točkama te s namjerom da se u realizaciju projekta uključe relevantne udruge i lokalno stanovništvo. Tri štinjanske lokacije obuhvaćene projektom bile su Debeli vrh, vrh Munida i Proština s pripadajućim fortifikacijskim objektima.⁵³

Budući da je jedan od deklariranih općih ciljeva Europske unije poštivanje bogate kulturne raznolikosti određenoga područja te jamčenje očuvanja i unapređenja europskoga kulturnoga nasljeđa,⁵⁴ a osnovni su kriteriji vrijednosti povijesnoga krajolika sadržani u građi, oblicima, prostornim odnosima i obradama,⁵⁵ treba razmišljati o realizaciji projekata poput Adriforta i na drugim dijelovima Puljštine.

Uvala Kuje ima te potencijale.

6. 3. Očuvanje kulturnoga identiteta

Interpretacija ližnjanske vojne baštine može pomoći u očuvanju i promicanju kulturnoga identiteta zajednice jer joj može poslužiti kao sredstvo očuvanja ugroženih kulturnih elemenata, kao što je razvidno u primjerima dobre prakse u drugim zemljama, poput slučajeva u Gosportu u Velikoj Britaniji ili u njemačkome Dresdenu.⁵⁶

Učinci turističke ponude mogu se očitovati u dobrobiti koju interpretacija vojne baštine može donijeti turizmu, a time i gospodarstvu Ližnjana; npr., otvaranje novih radnih mjesta i poticanje lokalnoga gospodarstva, povećanje posjećenosti ili proširenje na nove ciljne skupine posjetitelja.

⁵³ O samome projektu više na: <https://www.adrifort.eu/>.

⁵⁴ Tematsko izvješće 08/2020: ulaganja EU-a u kulturu <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/cultural-investments-08-2020/hr/> (12. 9. 2018.).

⁵⁵ <https://min-kulture.gov.hr/userdocsimages/arhiva/NAJNOVIJE%20NOVOSTI/DEB%202015/KRAJOLICI.pdf> (12. 9. 2018.).

⁵⁶ Mark Williams, „Converting wartime structures into peacetime profits“, <https://ww3.rics.org/uk/en/modus/built-environment/urbanisation/converting-wartime-structures-peacetime-profits.html>.

U interpretaciju te baštine može se uključiti lokalna zajednica, koja može sudjelovati u stvaranju i provedbi programa interpretacije koristeći se dostupnim fondovima Europske unije. Interpretacija vojne baštine može promovirati održivi turizam s naglaskom na očuvanje prirodne i kulturne baštine.

7. Uključivanje vojnih vježbi iz 1902. u edukativne svrhe i turističku ponudu

Istraživanje mogućnosti uključivanja vojne povijesti u turističke i edukativne svrhe mora svakako biti multidisciplinarno.⁵⁷ Selektivan proces valorizacije potreban je za obilježavanje i brendiranje materijalne ratne baštine i krajolika potkrijepljeno kolektivnim sjećanjima, individualnim pričama i iskustvima (nematerijalna baština), pružanje procesa brendiranja mjesta i događaja koji se pamte, potkrijepljenih povijesnim dokazima, ali i skrivenim (političkim) planovima te razumijevanje kriterija odabira i određivanje što zapamtiti, što zaboraviti i razloge zašto to učiniti. Različita tumačenja ratnih pejzaža te vrijednosti ratnih sjećanja u različitim nacijama i zemljama te sadašnjem utjecaju na ratni turizam još uvijek nisu empirijski proučavana u međunarodnome kontekstu.

Vojni manevri iz 1902. zadovoljavaju kriterije za pripovjedni koncept (tzv. *storytelling*) jer:

- proizvod sadrži atraktivan i interaktivan prikaz informacija o definiranome povijesnom razdoblju;
- proizvod se može doživjeti u grupi ili pojedinačno;
- informacije o proizvodu na licu mjesta omogućuju potpuno turističko iskustvo za neovisne posjetitelje (npr. infotočke, audiovodič);
- mjesto proizvoda i/ili konstrukcije sigurni su za posjetitelje;
- mjesto proizvoda ima barem minimalnu turističku infrastrukturu/sadržaje/usluge u okolici.

Obilježavanje manevarske bitke u Ližnjanu novi je izazov za interdisciplinarna istraživanja, kreatora politika, planere i marketinške stručnjake. Jasno je da je stalna mutacija od krajolika sjećanja do turističkih krajolika, prije svega implikacije nove dinamike, predmet akademske rasprave.

Sjećanja su suvremena tumačenja prošlosti, nadahnuta glasnim univerzalnim pozivom „Da ne zaboravimo“, koja također vode do više etičkih

⁵⁷ Myriam Jansen-Verbeke – Wanda George, „Memoriescapes of the Great War (1914–1918): A paradigm shift in tourism research on war heritage“, *Via, tourism review*, 8, 2015., <https://doi.org/10.4000/viatourism.494>.

razmišljanja o „pravu na sjećanje, pravu na zaborav“, odgovornosti za odabir, uključivanje i isključivanje, obnovu ili uništenje.⁵⁸

Judith Wasserman je definirala memorijalni krajolik kao krajolik od ogromnoga kulturnog značaja. U našem se slučaju radi o području uvale Kuje. Te priče mogu imati pozitivan utjecaj na zajednicu i poučavati o povijesti i mjestu. Kao takav, memorijalni krajolik služi intelektualnim, emocionalnim, duhovnim i zajedničkim funkcijama.⁵⁹

8. Zaključak

Sukladno vojnopomorskoj orijentaciji Austro-Ugarske u 19. stoljeću, veći je dio obale i priobalja Puljštine, pa tako i Ližnjana, imao vojnu namjenu, što se nastavilo i u kasnijim društveno-političkim sustavima, a proteže se i u 21. stoljeće. U već postojeće projektne revalorizacije pulskoga vojnog nasljeđa moguće je uključiti i događaj vojnopomorskih manevara u uvali Kuje jer taj događaj ima elemente za edukativnu namjenu i turističku pripovjednu ponudu.

Moguće je uključivanje vojne ostavštine Ližnjana u postojeće i/ili nove projekte. Pri tom projekti Fort centar Pula – Pulski fortifikacijski sustav kao novi kulturno-turistički proizvod, projekt Adrifort (*Adriatic fortresses and military areas*), revitalizacija ostalih utvrda u kulturne centre, pulski akvarij (Aquarium Pula) u utvrdi Verudella itd. služe kao primjeri dobre prakse.

Obilježavanje dana posjeta cara Franje Josipa Ližnjanu 3. rujna 1902. može biti povodom novoga kulturnog proizvoda na tome području, sukladno interesu lokalne zajednice i poduzetnika: tematske kulturne večeri posvećene austro-ugarskom razdoblju (glazba, književnost, likovne izložbe, fotografije...), valorizacija povijesnih gastrospecijaliteta, izvođenje povijesne glazbe iz toga razdoblja. Tu treba naglasiti rebrendiranje narodne nošnje Ližnjana, Šišana te pulske gradske odjeće iz carskoga razdoblja kroz objedinjene nastupe u događanjima.

Moguće je u okviru potencijalnoga projekta uključiti i rekonstrukciju zapuštenoga Kargadura sukladno konzervatorskomu elaboratu i ostalim

58 Brian S. Osborne, „Warscapes, landscapes, inscapes: France, War, and Canadian National Identity“, *Place, Culture, and Identity: Essays in Historical Geography in Honour of Alan R.H. Baker*, eds. Iain S. Black & Robin A. Butlin, Québec 2001., 311-333.

59 Judith R. Wasserman, „To trace the shifting sands: Community, ritual and the memorial landscape“, *Landscape Journal*, 17 (1), 1998., 42-61.

predradnjama te adekvatno očuvanje i obilježavanje značajnoga arheološkoga (iz prapovijesnoga doba) i povijesnoga lokaliteta na Kargaduru.⁶⁰

Sažetak

Kroz povijest 19. i 20. stoljeća veći je dio obale i priobalja Puljštine, pa tako i područja današnje općine Ližnjan, imao vojnu namjenu, da bi glavina vojnih objekata krajem 20. stoljeća izgubila vojnu namjenu. U radu je riječ o jednoj epizodi iz vojne povijesti Ližnjana na početku 20. stoljeća te se ukazuje na mogućnosti njezina korištenja u edukativne i turističke svrhe. U već postojeće projektne revalorizacije pulškoga vojnog nasljeđa moguće je uključiti i događaj vojnopomorskih manevara u uvali Kuje jer taj događaj ima elemente koji omogućuju upoznavanje šire javnosti s njegovim značajem kroz edukativne i turističke koncepte, među kojima se ističe priповjedni. Sve to može biti povodom novoga kulturnog proizvoda na tome području, sukladno interesu lokalne zajednice.

L'importanza delle esercitazioni militari del 1902 per lo sviluppo del Comune di Lisignano – considerazioni sulla rivalorizzazione e l'impiego di strutture militari a scopi educativi e turistici

Riassunto

Per circa due secoli, gran parte della zona costiera del Polese e del territorio appartenente all'odierno Comune di Lisignano aveva avuto impiego militare, perdendolo soltanto alla fine del XX secolo. Questo contributo tratta un episodio della storia militare di Lisignano risalente agli inizi del XX secolo e ne indica il potenziale di utilizzo a fini educativi e turistici. Le manovre militari che si sono tenute nelle acque della baia di Cuie hanno il potenziale di essere annoverate tra i progetti di rivalorizzazione del patrimonio militare di Pola già esistenti poiché presentano elementi che mediante approcci educativi e turistici, e soprattutto quello narrativo, presenterebbero al pubblico l'importanza di tali manovre. Tale approccio potrebbe essere uno spunto per la proposta di un nuovo prodotto culturale della zona.

The importance of 1902 military exercises for the development of the municipality of Ližnjan - reflections on the revaluation and exploitation of military facilities for educational and tourism purposes

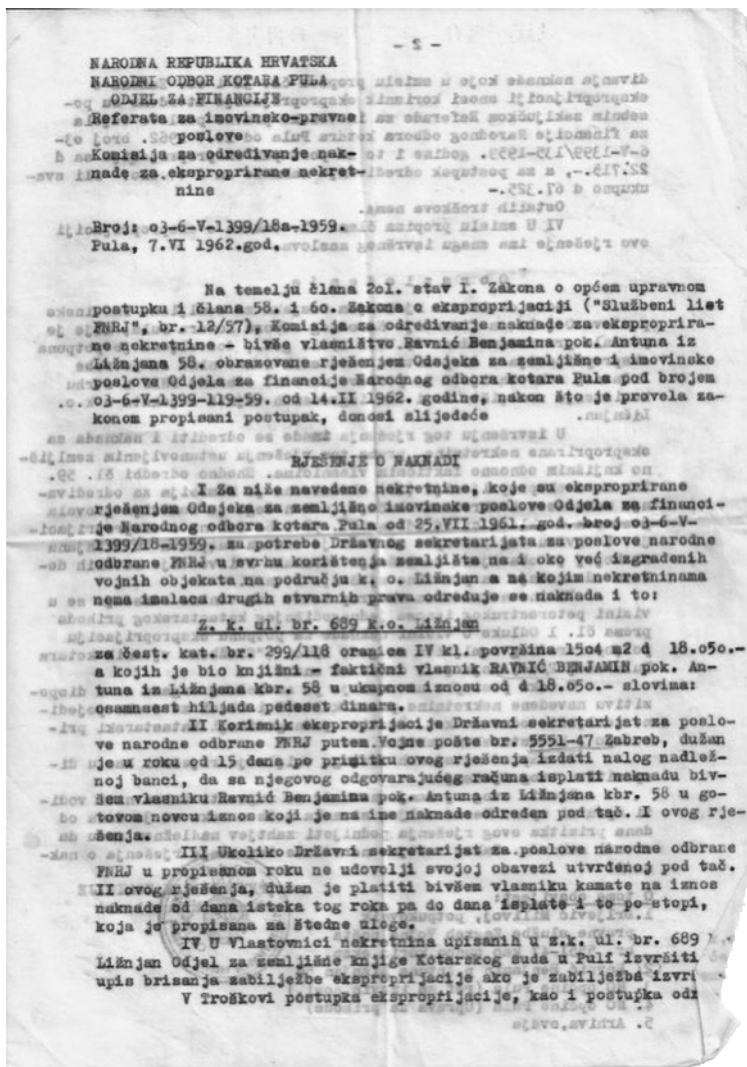
Abstract

Throughout the history of the 19th and 20th centuries, the greater part of the coast and shores of Pula area, including the area of today's Ližnjan municipality, had a military purpose, but the majority of military facilities lost their military purpose at the end of the 20th century. The paper deals with an episode from the military history of Ližnjan at the beginning of the 20th century, and points out the possibilities of using it for educational and tourism purposes. In the already existing project revaluation of Pula's military heritage, it is possible to include the event of the Kuje Bay

60 Darko Komšo, „Kargadur“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, 2005., 212-214.

naval manoeuvres, because that event holds elements that enable the wider public to become familiar with its significance through educational and touristic concepts, among which the narrative concept stands out. All this can be the motive for the area's new cultural product in accordance with the interest of the local community.

Prilozi

Sl. 1. Rješenje iz 1962. o naknadi za eksproprijaciju zemljišta na Marleri za potrebe narodne odbrane FNRJ (arhiva Ankice Piccoli)

Sl. 2. – 5. Iskrucavanje cara Franje Josipa I. na ližnjansku obalu tijekom vojnih vježbi 1902.
(Povijesni i pomorski muzej Istre - Museo storico e navale dell'Istria, PPMI-F-1452-1455)

